

Artūras GRICKEVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras

Dievo tarnaitės Elenos Spirgevičiūtės dienoraščio istorija

SANTRAUKA. E. Spirgevičiūtė – jauna kaunietė, kurią 1944 m. nužudė su raudonaisiais partizanais susiję banditai. Vienas jų – A. Čeponis – vėliau paskelbtas TSRS didvyriu. E. Spirgevičiūtė pripažinta kankine, rengiama medžiaga jos beatifikacijai. Straipsnyje nagrinėjama jos moksleiviško dienoraščio istorija. Jis atspindi autorės kasdienybę, vertybes ir dvasinį gyvenimą, tačiau straipsnyje gilinamasi ne į dienoraščio turinį (jį aptarė kiti autoriai), bet į rašymo pradžios ir pabaigos, materialius teksto ypatumų, jo žinomumo, originalo likimo ir nuorašų atsiradimo, šių kiekio ir ypatybių klausimus. Tai svarbu siekiant pažinti šio istorinio šaltinio raidą, išryškinant jo traktavimo ypatumus, taip pat tai, kas nebuvo išnagrinėta ir nušviesta, bet ko reikia rengiant beatifikaciją ir skleidžiant žinias apie šią asmenybę bei jos dienoraščio turinį.

RAKTAŽODŽIAI: Elena Spirgevičiūtė, Pranas Račiūnas, dienoraštis, VSM / VSK (MGB / KGB).

Įvadas

Apie Eleną Spirgevičiūtę, 1944 m. nužudytą raudonųjų banditų, rašyta mažai¹, iš pradžių – tik publicistiškai. Išsamiausias iš šių veikalų – 1992 m. jos brolio Česlovo Spirgevičiaus paskelbta dokumentinė apysaka, kurioje pateiktos pagrindinės dienoraščio istorijos žinios², tačiau jos nėra tikslios bei išsamios. Po kelių dešimtmečių prasidėjo moksliniai E. Spirgevičiūtės istorijos tyrimai. 2014 m. Alain Blum ir Amandine Regamey paskelbė su nagrinėjama tema susijusį straipsnį³, kuriame dienoraščio istorijai skirti

¹ Žr. Andrius Končius, „Adelės Dirsytės ir Elenos Spirgevičiūtės kanonizacijos proceso teologiniai aspektai“ (licenciuoto baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2016), 55–56, 79.

² Česlovas Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos* (Kaunas: Europa, 1992). 6–7.

³ Alain Blum ir Amandine Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, *Clio, Femmes, Genre, Histoire*, 39 (2014), 105–128. Vertimą į anglų kalbą žr. http://www.cairn-int.info/article-E_CLIO1_039_0105--the-hero-the-martyr-and-the-erased.htm (žiūrėta 2020 02 21).

keli netikslūs sakiniai⁴. 2016 m. magistranto Andriaus Končiaus apgintame studijų baigiamajame darbe minimi keli dienoraščio istorijos faktai⁵. 2018 m. Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) darbuotoja Edita Škirkaitė paruošė virtualią parodą⁶, jos įvadinėje dalyje nepateikdama nuorodų paminėjo kai kuriuos dienoraščio istorijos faktus ir paskelbė keletą svarbių šiai istorijai pažinti suskaitmenintų dokumentų fragmentų.

Iš istoriografinės apžvalgos matyti, kad žinios apie E. Spirgevičiūtės dienoraščio istoriją – netikslios ir negilios. Vis dėlto jo autorė pripažinta Dievo tarnaitė, ruošiama jos beatifikacijos medžiaga⁷. Šiai asmenybei pažinti jos dienoraštis yra nepakeičiamas šaltinis, todėl reikalingas jo istorijos mokslinis tyrimas. Tai svarbu argumentuojant šio teksto patikimumą, skleidžiant žinias apie pačią autorę ir jos dienoraštį, taip pat rengiantis autorės beatifikacijai ir dienoraščio publikavimui. Visu tuo remiantis galima teigti, kad temos istoriografijos seklumas ir dienoraščio istorijos pažinimo reikalas – svarbi moksliskai nagrinėtina problema. Ji sprendžiama, tikrinant paskelbtus faktus, ieškant nepanaudotų dokumentų, atskleidžiant naujus duomenis, jungiant senas ir naujas žinias. Svarbiausi šaltiniai – kelios LYA bylos⁸.

Dienoraščio chronologinės ribos, fizinė apimtis, pirmos žinios apie jį

Pasak Č. Spirgevičiaus, dienoraštis rašytas nuo 1940 m. spalio 12 d. iki 1942 m. gegužės 25 d., bet šio autoriaus paskelbto dienoraščio nuorašo chronologinės ribos – kiek platesnės, t. y. nuo 1940 m. spalio 12 d. iki 1942 m. birželio 11 d.⁹ Anglakalbė populiarus lygmens virtuali hagiografijų svetainė nurodė kiek trumpesnę – 1940 m. spalio 12 d. – 1942 m. birželio 2 d. – laikotarpį¹⁰. Kuo vienu ir kitu atveju datos buvo pagrįstos, nepaaiškinta. Vėliau E. Škirkaitė teigė, jog kun. P. Račiūnas prie E. Spirgevičiūtės ir S. Žukaitės „kapo <...> susipažino su Elenos motina ir sužinojo apie E. Spirgevičiūtės 1939–1942 m.

⁴ Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120.

⁵ Končius, „Adelės Dirsytės ir Elenos Spirgevičiūtės...“, 53, 96.

⁶ Edita Škirkaitė, „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“, *Lietuvos ypatingasis archyvas, Virtualios parodos*, žiūrėta 2020 m. vasario mėn. 20 d., <http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/as-mirsiu-o-jus-gyvensite.-elena-spirgeviciute/exh-112/as-mirsiu-o-jus-gyvensite/case-583#slide1>. El. puslapyje nenurodyta, kada ši elektroninė paroda visuomenės dėmesiiui pateikta, bet vėliau kitu pranešimu teigta, kad paroda buvo „pristatyta“ 2018 m. gruodį. Žr. „Su malda ir beatifikacijos viltimi paminėtos Elenos Spirgevičiūtės kankinystės 76-osios metinės (2020 01 04)“, *Kauno arkivyskupija, Įvykiai ir kronika*, paskelbta 2020 m. sausio mėn. 6 d., <https://kaunoarkivyskupija.lt/index.php?id=140&ncid=2&nid=7778>.

⁷ Končius, „Adelės Dirsytės ir Elenos Spirgevičiūtės...“, 54, 68, 72.

⁸ P. Račiūno ir kitų baudžiamoji byla (rusų klb.), Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) fondas (K-1), ap. 58, b. 42424/3, t. 1–3; Pil. Spirgevičienės-Kilčiauskienės ir kt. jos šeimos narių skundo apie Tarybų Sąjungos didvyrį A. Čeponį patikrinimo medžiaga (rusų klb.), Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) Tardymo skyriaus fondas (K-40), ap. 1, b. 121.

⁹ Spirgevičius, *Mirtis tėto iš Muravos*, 6, 15, 100.

¹⁰ „Spirgevičiūtė, Elena (1924–1944)“, *The Hagiography Circle*, paskelbta 2004 m. vasario mėn., <http://newsaints.faihtweb.com/lives/Sp.htm#Spirgeviciute>.

rašytą dienoraštį“. Be to, tarp šios tyrėjos parengtos virtualios parodos dokumentų atvaizdų yra dienoraščio nuorašo fragmentų atvaizdai, iš kurių vienas perteikia 1940 m. gegužės 19 d. įrašą¹¹. Tad akivaizdu, kad E. Škirkaitės teiginiai yra tikslesni.

Archyviniai dokumentai leidžia chronologines ribas apibrėžti tiksliau. Remdamasis pačiu dienoraščiu, kun. P. Račiūnas teigė, kad „jos V–VII klasės gyvenimo laikotarpį <...> nušvies jos paliktas dienoraštis“ ir kad „dienoraštis pradamas 1939 m. spalio mėn., kada Elenutė mokėsi Šv. Kazimiero seserų mergaičių gimnazijos III b reformuotoje klasėje“¹². Taigi, nesigilinant į to meto gimnazinių klasių gradaciją, reikia pabrėžti, kad dienoraštis, priešingai, nei teigė anksčiausiai rašę autoriai, pradėtas rašyti žymiai anksčiau. Patikrinus nuorašą, kuris yra LYA, konstatuotina, jog dienoraštis pradėtas ne vėliau kaip 1939 metų spalio arba lapkričio 15 dieną¹³.

Sunku nurodyti ir dienoraščio galutinę chronologinę ribą. Po kelerių metų nuo autorės mirties jos motina – Elena Spirgevičienė – tardymo metu teigė, kad jos dukra rašė dienoraštį „nuo mokymosi gimnazijoje iki mirties“¹⁴. Taigi, jeigu tardomoji gerai prisiminė ir tiksliai pasakė, jeigu teiginys buvo tiksliai užprotokoluotas, o protokolo nuorašas tiksliai perteikė originalo turinį, galutinė dienoraščio chronologinė riba siektų autorės tragiškos mirties laiką, t. y. 1944 m. sausio pradžią. Nors gali kilti mintis, kad nužudytosios motina po penkerių su puse metų galėjo dukters užsiėmimo tiksliai nebeprisiminti, vis dėlto klaida būtų teigti, kad ji dukters relikvija tapusio dienoraščio neskaitė ir jo pabaigos laiko nežinojo. Visgi chronologinė riba, kuri būtų vėlesnė už 1942 m. birželį, neparemta kitais faktais.

Paskelbti darbai apie E. Spirgevičiūtę, teikiantys žinių apie jos dienoraštį, viena-reikšmiškai teigia, kad šis tekstas parašytas mokykliniame sąsiuvinyje. Kun. P. Račiūnas dienoraščio pavidalą bei apimtį nurodė tiksliai: „Dienoraštį sudaro du sąsiuviniai ir vienas, kitas atskiras lapelis.“¹⁵ Teiginį, kad būta dviejų sąsiuvinių, pastaruoju metu patvirtino teksto autorės brolis¹⁶. Tačiau jų sesuo baigiant rašyti šį straipsnį liudijo,

¹¹ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

¹² Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a-8-9; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“. Beje, ši virtuali publikacija šaltinio – P. Račiūno įvado į dienoraštį – signatūrą nurodo klaidingai.

¹³ Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką (2 biografijų metme[ny]s), LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a-9. Nuorašas byloja, kad spalio 15 d. įrašas padarytas trečiadienį, bet ši diena buvo sekmadienis, o lapkričio 15 d. – trečiadienis, tad perrašant galėjo būti supainioti lotyniški – X ir XI – mėnesių numeriai (2020 12 06 vysk. Algirdo Jurevičiaus elektroninis laiškas, Artūro Grickevičiaus virtualių tekstų ir garso įrašų rinkinys). Nors gali būti, kad nuorašo pirmasis įrašas padarytas lapkričio 15 d., visgi klaida būtų manyti, kad ši prielaida leidžia dienoraščio pradžią mėnesiu pavėlinti. Straipsnyje toliau pateikiami duomenys skatina manyti, kad iš ankstyviausių dienoraščio įrašų daugelis buvo praleisti.

¹⁴ 1949 08 20 [E. Spirgevičienės] tardymo protokolas bylai [nedatuota kopija, rusų klb.], LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 430.

¹⁵ Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a-8; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

¹⁶ 2020 02 27 [Kauno arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus vysk. Algirdo Jurevičiaus ir kun. Nerijaus Pipiro] susitikimas su Česlovu Spirgevičiumi, KAK, Dievo tarnaitės Elenos Spirgevičiūtės beatifikacijos byla.

kad buvo trys sąsiuviniai (vienas – storas, kietais viršeliais, du ploni) ir kad pirmasis – pagrindinis – visas prirašytas¹⁷. Nors sužinota, kiek buvo sąsiuvinų ir kokie jie, vis dėlto kiek puslapių jie turėjo ir kiek prirašytas trečiasis – nežinia. Tikėtina, kad stropi mokinė rašė į tvarkingus sąsiuvinius, kad jų lapų neplėšė, o trečiasis sąsiuvinis galėjo būti vos pradėtas ar bent jau neužbaigtas.

Iki šiol nebuvo aišku, kada apie šį dienoraštį sužinojo aplinkiniai, nes joks autorius šito neišaiškino, bet pati E. Spirgevičiūtė 1940 m. spalio 27 d. rašė: „Visi išėjo į kiną. Pasikviečiau Vandą G. Pašokom, aš jai paskaičiau dienoraščio pirmuosius lapus. Nors tai [–] mano paslaptis, bet jai aš patikiu.“¹⁸ Tikėtina, kad E. Spirgevičiūtė dienoraščio ištraukas skaitė ar rodė ir kai kurioms kitoms merginoms, nes artimoms draugėms tai buvo įprasta. Šitaip manyti skatina tų pačių metų lapkričio 23 d. rašyti dienoraščio sakiniai apie mokyklos suolo draugę: „Aš sėdžiu su M. Matukaiyte. Ji man sako visas paslaptis, rodo dienoraštį, pasitiki manimi.“ E. Spirgevičiūtė irgi atsinešdavo savo dienoraštį į mokyklą, tai aišku iš 1941 m. kovo 12 d. įrašo apie kelias bendraklases: „Jos sako, kad berniukai skaitė mano dienoraštį ir apie Laimą ir Sandrą turi blogas nuomones. Aš manau, gal jos įlindo ir skaitė... Tegul nelenda į svetimus portfelius.“ Vis dėlto remiantis elementaria logika atrodo, kad tuo metu apie E. Spirgevičiūtės dienoraštį plačiau nežinota.

Visuomenė apie dienoraštį galėjo sužinoti iš laikraščio „Ateitis“ 1944 m. sausio 12 d. paskelbto S. Žukaitės ir E. Spirgevičiūtės nekrologo. Apie pastarąją (be kitko) teigiama: „Ji paliko savo dienoraštį, iš kurio atsispindi jos tikrai kilni siela ir rimtos pažiūros į gyvenimą.“¹⁹ Neabejotina, kad dienoraštis liko Spirgevičių namuose, t. y. Kaune, Tvirtovės alėjos 91 name. Ar laikraščio gan lėkštai apibūdintas nužudytos merginos dienoraštis tuo metu sulaukė ne tik artimųjų, bet ir draugių, mokytojų bei dvasininkų kokio nors dėmesio, nežinoma. Tikėtina, kad dienoraščiu susidomėta tik po kelių metų.

Kun. P. Račiūno darbas su dienoraščiu

Kaip rašė Č. Spirgevičius, šių „merginų tragedijos paslaptimi susidomėjo <...> jaunas kunigas Pranas Račiūnas“²⁰. Daugiau apie tai informavo E. Škirkaitė, teigusi, „kad E. Spirgevičiūtės ir S. Žukaitės nužudymo istorija jis susidomėjo <...> 1947 m., Kauno senosiose kapinėse pastebėjęs žuvusioms merginoms pastatytą <...> paminklą <...>“, o „kiek vėliau – tų pačių metų lapkričio mėn. pradžioje – prie žuvusių merginų kapo jis susipažino su Elenos motina ir sužinojo apie <...> dienoraštį“²¹. Visgi įvykio dalyvių ankstyviausi teiginiai leidžia faktus konstatuoti tiksliau.

¹⁷ [2020 06 29 S. Spirgevičiūtės-Šultienės žodinis liudijimas A. Grickevičiui], Artūro Grickevičiaus virtualių tekstų ir garso įrašų rinkinys.

¹⁸ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 23; Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a–29.

¹⁹ „A. a. St. Žukaitė ir E. Spirgevičiūtė“, *Ateitis* I 12 (1944), 8.

²⁰ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 6.

²¹ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

Po įvykio praėjus daugiau negu pusmečiui, P. Račiūnas buvo tardomas. Iš jo teiginių paaiškėja, kad su žuvusiosios motina jis susipažino 1948 m. rudenį²². Nuo pažinties iki tardymo praėjo mažai laiko, todėl tikėtina, kad tardomasis nesuklydo. Be to, nebuvo tikslo sakyti netiesą. Kiek vėliau E. Spirgevičienė teigė, kad 1948 m. rudenį, Visų Šventųjų dieną, ji buvo prie dukters kapo. Tuo metu priėjo kunigas. Perskaitęs antkapio užrašą, jis klausinėjo apie dukters mirtį, o galiausiai pašnekovė jam pasakė savo adresą.²³ Po dešimtmečio ji – E. Spirgevičienė-Kilčiauskienė – teigė, kad maždaug 1948 m. Kauno kapinėse kažkokios moterys supažindino ją su kun. [P.] Račiūnu, kurį anksčiau ji pažinojo „iš matymo“. Jis teigęs, kad susidomėjęs jos dukros ir [S.] Žukaitės žuvimo aplinkybėmis ir kad norįs surinkti apie jos dukrą medžiagą.²⁴ Paties kunigo po kelių mėnesių rašytame pareiškime sakoma, kad ši pažintis ir pokalbis įvyko 1947 m. per Vėlines²⁵. Daug vėliau jis, liudydamas apie darbą su dienoraščiu, raštu teigė, kad tai buvo „apie 1947 metus“²⁶. Vis dėlto, remiantis laikmečio, kai tai įvyko, duomenimis, galima teigti, kad E. Spirgevičienė ir P. Račiūnas susipažino ne 1947 m. lapkričio pradžioje, o 1948 m. lapkričio 1 d.

Pirmuose keturiuose iš ką tik nurodytų dokumentų pateikiama ir kitų žinių, t. y. kada, kur ir kokią medžiagą P. Račiūnas iš E. Spirgevičienės gavo. Jis pats tardymo metu teigė, kad dienoraštį jam davė žuvusiosios motina 1948 m. rudenį, kai jis atėjo pas ją į namus. Pirmą sykį E. Spirgevičiūtės motina sakė, kad netrukus po kapinėse įvykusio pokalbio kunigas atėjo pas ją į butą ir dar kartą smulkiai klausinėjo apie dukters mirtį, užrašė jos biografiją, paėmė dienoraštį ir žadėjo parašyti apie ją knygą. Antrą sykį motina teigė, kad, atvykęs pas juos į namus, kun. [P.] Račiūnas paėmė Elenos dienoraštį, nuotraukas ir atestatą. Motinai antrino jaunesnioji dukra. Jos žodžiais, „<...> maždaug 1948 metų žiemą pas mus į namus atėjo <...> vyriškis, kuris kalboje su <...> motina <...> paprašė jos, kad ji duotų jam pasiskaityti <...> sesers <...> dienoraštį. Tuomet <...> motina jam tą dienoraštį padavė, ir jis[,] pažadėjęs jį mums sugrąžinti[,] iš mūsų išėjo.“ Vėliau liudininkė sužinojusi, kad šis vyras – kun. P. Račiūnas.²⁷ Minėtame P. Račiūno kalėjime rašytame pareiškime teigiama, kad po Vėlinių, „po kiek laiko[,] man pavyko tą dienoraštį gauti“. Apibendrinant galima teigti, kad labiausiai tikėtina, jog P. Račiūnas dienoraštį gavo 1948 metų lapkritį.

Nurodyti protokoluoti P. Račiūno teiginiai sudaro įspūdį, kad jis 1948 m. rudenį dienoraščio reikalu pas E. Spirgevičienę namuose lankėsi ne sykį, kadangi rašoma ne *davė, kai atėjau*, bet *davė, kai ateidavau*. Žinoma, galima tarti, kad tai – protokolavimo

²² 1949 07 07 kaltinamojo Prano Račiūno, Jurgio sūnaus, tardymo protokolas (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 152; „*Aš mirsiu, o jūs – gyvensite*, Elena Spirgevičiūtė“.

²³ 1949 08 20 [E. Spirgevičienės] tardymo protokolas [nedatuota kopija], LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 431.

²⁴ 1959 09 16 [E. Spirgevičienės-Kilčiauskienės] pareiškimo protokolas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 50.

²⁵ 1960 01 10 kalinio Račiūno Prano[,] s. Jurgio[,] gim. 1919 m., nuteisto 25 metams pataisos kolonijų pagal 58 str. 1–11 p. už akių <...> pareiškimas LTSR VSK, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 433.

²⁶ 1984 04 25 [kun. P. Račiūno, Alytaus II R. K. parapijos klebono] pažymėjimas, Kauno arkivyskupijos kurija (KAK), Dievo tarnaitės Elenos Spirgevičiūtės beatifikacijos byla.

²⁷ 1959 09 16 [S. Spirgevičiūtės-Šultienės] pareiškimo protokolas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 40–41.

klaida. Vis dėlto Č. Spirgevičius po daugelio metų teigė, kad šis kunigas „dažnai lankėsi mūsų šeimoje, surinko daug medžiagos apie 1944[-ųjų] sausio nakties įvykius“²⁸. Tad vieno ir kito šaltinio duomenys tarpusavyje dera. Išvada – P. Račiūnas dažnai ateidavo E. Spirgevičiūtės istorijos reikalu, sykiu (galbūt) konsultuodavosi ir dienoraščio klausimais. Be to, Č. Spirgevičius pastaruoju metu liudijo, kad jo mama šiam kunigui davė visą dienoraštį – du sąsiuvinius²⁹. Tad galima prielaida, kad iš pradžių buvo paimtas vienas, o paskui – kitas sąsiuvinis.

Neabejotina, kad P. Račiūną nužudytos merginos žodžiai sudomino ir kad jis nusprendė su vertingu dienoraščiu supažindinti kitus, tad sumanė jo tekstą perrašyti. Vėliau, būdamas kalinys, šis kunigas rašė, kad „<...> jį persispausdinau kaip psichologinę ir jaunimo doroviniam auklėjimui tinkančią medžiagą“. Šį įvertinimą jis grindė keliais sakiniais. „Iš <...> Spirgevičiūtės dienoraščio <...> galima spręsti, kad ji šį dienoraštį rašė <...> sau, <...> negalvodama, kad jis galėtų būti kada nors pašalinių <...> skaitomas <...>. Aš buvau įsitikinęs, kad toks dienoraštis yra reta ir gera psichologinė medžiaga, paimta iš <...> gyvenimo, kuri padės tėvams ir auklėtojams suprasti bręstančios mergaitės išgyvenimus ir jos dorovinio brendimo eigą, o jos amžiaus jaunuoles paragins branginti <...> skaistumą.“³⁰ Vis dėlto ne klaida būtų manyti, kad dvasininkas, privalėjęs rašyti pareiškimą saugumiečiams, sąmoningai nenurodė religinių motyvų.

A. Blum ir A. Regamey teigimu, P. Račiūnas „padaro keletą šio dienoraščio kopijų, kurias išplatina kartu su jos biografija“³¹. Pasak E. Škirkaitės, „<...> P. Račiūnas dienoraštį perspausdino, padaugino, parašė E. Spirgevičiūtės biografiją, surinko nemažai medžiagos ir aprašė 1944 m. sausio 3 d. įvykius.“³² Taigi, dienoraštis spausdinimo mašinėle perrašytas, taip (veikiausiai per kalkę) padaryta keletas jo kopijų, parašyta žuvusiosios biografija ir aprašyti sausio 3 d. vakaro įvykiai. Šie darbai byloja, kad P. Račiūno sumanymas ir pastangos aprėpė daugiau nei tik dienoraščio turinio perteikimą. Jis teigė: „Apie Spirgevičiūtę, kaip žuvusią <...> nuo plėšikų, aš norėjau rašyti knygą. Šiuo tikslu aš padauginau bei įvairiems asmenims išdalinau jos dienoraštį ir biografiją.“³³ Tarsi siūloma galvoti, kad P. Račiūnas atliktą darbą traktavo kaip nelegalios knygos leidybą.

Iš pateiktų duomenų galima spręsti, kad P. Račiūnas sumanymą paskleisti žinias apie E. Spirgevičiūtę ir jos dienoraštį galėjo įvykdyti nuo 1948 m. lapkričio iki 1949 m. birželio. Prielaidą grindžia jo teiginiai. 1949 m. kovą jis Vilniuje su kun. Stasio Mažeikos, Šv. Onos bažnyčios klebono, mašinėle spausdinęs E. Spirgevičiūtės dienoraštį ir biografiją. Visgi P. Račiūnas išsyk patikslino, kad spausdinusi kun. Vacio Aliulio, Šv. Dvasios

²⁸ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 6.

²⁹ 2020 02 27 [vysk. A. Jurevičiaus] susitikimas su Česlovu Spirgevičiumi, KAK, Dievo tarnaitės Elenos Spirgevičiūtės beatifikacijos byla.

³⁰ 1960 01 10 kalinio Račiūno Prano pareiškimas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 433, 434.

³¹ Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120.

³² „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

³³ 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 152; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

bažnyčios klebono, pažįstama mergina Valentina. Ji – maždaug 20-ties metų, bet iš kur atvykusi, kokia jos pavardė, kur ji gyvena ir dirba, P. Račiūnas nežinojo. Jis susitikdavęs su ja [K.] Giedrio gatvės 4 name, kai ji ateidavusi pas V. Aliulį.³⁴ Atrodo, kad P. Račiūnas iš Kauno atveždavo dalį teksto ir jį diktuo-davo. Tad jo paruoštas tekstas buvo, ko gera, rašytas ranka. Jis pats teigė, kad dauguma jo paslėptų ar saugoti perduotų dokumentų – parašyti ranka³⁵. Vienaip ar kitaip, galima teigti, kad P. Račiūnas iki 1949 m. kovo paruošė spausdinti medžiagą, tą mėnesį ji buvo spausdinama, po to – išdalyta.

Svarbiau žinoti E. Spirgevičiūtės dienoraščio turinio perteikimo nuostatas. P. Račiūnas nuorašo įvade apie dienoraščio perrašymą aiškino: „Galima buvo įdėti tik jai charakteringas dienoraščio vietas, bet palikta[s] visas <...> tekstas, kad <...> geriau būtų suprantami jos būdo bruožai ir bendrai [–] bręstančios mergaitės pasaulis.“³⁶ Vis dėlto kiti P. Račiūno teiginiai rodo, kad perspausdintas ne visas tekstas. Tai, cituodama kunigą, nurodė E. Škirkaitė. Jo „<...> teigimu, pažodžiui perrašydamas <...> dienoraštį[,] jis <...> praleido *psichologiniu atžvilgiu nevertingas eilutes, daugiausiai <...> jos ankstyvos jaunystės <...> nereikšmingas mintis, pasikartojančius posakius. <...> keletą jos prieštarybinių posakių*, kad dienoraštis turėtų tik auklėjamąjį pobūdį <...>“³⁷. Iš kur šie teiginiai, straipsnyje nurodoma toliau.

Ankstyviausi kun. P. Račiūno teiginiai, kad tekstas sutrumpintas, yra pateikti nuorašo įvade: „<...> [K]ai kurios nereikšmingos vietos ir liečiančios gyvenamo laiko aplinkybės yra išleistos. Vardai yra sutrumpinti arba pakeisti, nes dienoraštyje aprašyti dar tebegyveną asmenys.“³⁸ Kokios tos „liečiančios gyvenamo laiko aplinkybės“ tekstos vietos, kiek vėliau atskleidžia tardomas pats kunigas, sakydamas, kad „<...> dienoraščio originale buvo antitarybiniai įrašai, bet kai aš jį dauginau, tai šiuos įrašus praleisdavau“³⁹. Kalinio P. Račiūno teiginiais apie nereikšmingas vietas rėmėsi E. Škirkaitė. Kadangi šie nagrinėjamai temai yra vertingi, reikia juos pacituoti plačiau. „Persirašydamas <...> dienoraštį[,] praleidau psichologiniu atžvilgiu nevertingas eilutes, daugiausia iš jos ankstyvos jaunystės <...> nereikšmingas mintis ir besikartojančius posakius. Taip pat <...> keletą jos prieštarybinių posakių. Jie nereiškė kokių nors gilių pasaulėžiūrinių ar

³⁴ 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 151. Šiuo protokolu fiksuotų kaltinamojo teiginių informatyvumas verčia atmesti kiek vėlesnį E. Spirgevičienės teiginį, jog kunigas dienoraštį grąžinęs maždaug po mėnesio kartu su atspausdintomis dienoraščio kopija ir pagal jos pačios žodžius parašyta biografija. Žr. 1949 08 20 [E. Spirgevičienės] tardymo protokolas [nedatuota kopija], LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 431. Iš šio protokolo matyti, kad frazė „maždaug po mėnesio“ susijusi su atsakymu į ankstesnį klausimą. Atsakyme teigiama susipažinus ir kalbėjusis kapinėse.

³⁵ 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 149; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

³⁶ Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a-8; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

³⁷ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

³⁸ Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a-8; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

³⁹ 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 152; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

politinių minčių. Ten daugumoj[e] buvo atpasakojama, kaip <...> mokiniai išgyveno įvairius dienos įvykius 1940–1941 m. m. <...>: pav.[,] įsakymą per Kalėdų šventes lankyti pamokas <...>. Tai dariau <...>, kad <...> nuorašas turėtų grynai auklėjamą pobūdį. Iš kelių Spirgevičiūtės El. prieštarybinių posakių <...> negalima daryti išvados, kad ji domėjosi klasių kovos klausimais ir būtų sąmoningai prieštarybiškai nusistačiusi. Tų posakių <...> daugiau, kada ji buvo žemesnėse vidurinės mokyklos klasėse. Šiaip dienoraštis buvo perrašytas pažodžiui.⁴⁰ Taigi, dienoraštis nuorašais perteiktas ne visas. Praleisti nereikšmingi, ypač ankstyvieji, ir politinius įvykius minintys įrašai, asmenvardžiai koreguoti. Be to, neaišku, kiek ir kaip tekstas redaguotas.

Kun. P. Račiūno ir mašininkės Valentinos darbo rezultatas – keletas nemažos apimties mašinraščių. Juos sudarė titulinis puslapis, įžanga, S. Žukaitės ir E. Spirgevičiūtės biografijos, dienoraštį apibūdinančios pastabos, jo skelbimo nuostatos, kiek sutrumpintas ir cenzūruotas bei (manytina) redaguotas dienoraščio tekstas, taip pat pabaiga, kurioje atskleidžiami dienoraščio autorės paskutiniai gyvenimo metai, ypač 1944 m. sausio 3-osios vakaro įvykiai⁴¹. Tad atliktas darbas laikytinas pagrindine leidyba, o šio darbo vaisius – mašinėle spausdinta knyga⁴². Žinoma, ji – be dalies paprastai knygai būdingų elementų. Vienaip ar kitaip, veikalo sumanytojas ir rengėjas teigė, kad E. Spirgevičiūtės dienoraštį ir biografiją jis „padauginęs 7–8 egzemplioriais“⁴³.

Pasak E. Škirkaitės, „dienoraščio kopijos buvo pradėtos platinti tarp kunigų ir tikinčiųjų“⁴⁴. Žinoma, kun. P. Račiūnas veikalo egzempliorius galėjo duoti vien tiems, kuriais pasitikėjo. Kunigas sakėsi dienoraščio originalą „ir vieną biografijos su dienoraščio kopija egzempliorių“ grąžinęs E. Spirgevičienei; vieną egzempliorių pasilikęs sau, ir šis esąs pas kun. [Vladislovą] Polonskį; vieną davęs mašininkei Valentinai, vieną palikęs pas kun. [Andrių] Rimą ir du arba tris perdavęs Algiiui Aleksandravičiui⁴⁵. Taigi dienoraštis vėl buvo Spirgevičių namuose. Jo turinio sklaidos funkcija atiteko P. Račiūno veikalui. Vis dėlto nėra aišku, ar kas nors gautąjį veikalą perrašinėjo. Bet kuriuo atveju svarbiausias – kun. P. Račiūno indėlis. Jį pabrėžė Č. Spirgevičius: „Tai jo dėka pasklido mano sesers dienoraščio kopijos.“⁴⁶

Praėjus dešimtmečiui, E. Spirgevičienė-Kilčiauskienė apie P. Račiūno darbų su dienoraščiu pabaigą teigė: „Dienoraštį po nekurio laiko grąžino <...>. Kartu su tuo jis mums paliko vieną egzempliorių mašinėle atspausdinto dienoraščio su jo pastabomis, įžanga ir pabaiga. Jis sakėsi[, kad] tokio dienoraščio atspausdinęs 10 egzempliorių. Kur

⁴⁰ 1960 01 10 kalinio Račiūno Prano pareiškimas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 434.

⁴¹ Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a-3-119.

⁴² Pabrėžtina, kad P. Račiūnas skleisdamas literatūrą darbavosi ir anksčiau, t. y. Panevėžyje ir Kaune. Ten jam talkino kitos mašininkės ir naudotos kitos mašinėlės. Žr. 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 149–151.

⁴³ 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 152; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

⁴⁴ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

⁴⁵ 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 152; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

⁴⁶ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 6.

likę egzemplioriai <...>, aš to nežinau.“⁴⁷ Tuo pačiu metu S. Spirgevičiūtė-Šultienė apie dienoraščio sugražinimą sakė, kad „<...> pas mus į namus vėl atėjo tas pats vyriškis ir <...> motinai sugražino <...> dienoraštį, prie to jis dar <...> motinai atidavė <...> dienoraščio nuorašą, vieną egzempliorių, kuris buvo spausdintas rašomąja mašinėle. To spausdinto dienoraščio pradžios ir pabaigos tekstas buvo parašytas to vyriškio.“ Be to, ji pridūrė, kad „<...> tas vyriškis <...> motinai sakė, kad jis <...> dienoraščio nuorašų yra padaręs daug egzempliorių <...>“⁴⁸. Tad artimieji žinojo, kad dienoraščio nuorašai padės kitiems sužinoti apie jų Elenutės gyvenimą ir mintis.

Remiantis pirmiau pateiktais duomenimis galima tvirtinti, kad dienoraštis E. Spirgevičiūtei gražintas ne anksčiau kaip 1949 m. kovą, gal net balandį. Apie šį tekstą rašę autoriai ir jį minintys archyviniai dokumentai suponuoja, kad gražintas visas mokykliniame sąsiuvinyje rašytas dienoraštis. Visgi minėta, kad pastaruoju metu Č. Spirgevičius liudijo, jog dienoraščio buvo du sąsiuviniai, ir kad dar vėliau S. Spirgevičiūtė-Šultienė liudijo, jog buvo trys sąsiuviniai. Be to, pirmasis iš šių liudytojų tą sykių teigė, kad P. Račiūnas gražino tik vieną sąsiuvinį, nes antrąjį buvo davęs kažkokiai vienuolei, jo likimas nežinomas. Nors praėjo daug laiko, atmesti šiuos teiginius nėra pagrindo.

Dienoraštis LTSR VSM / VSK pareigūnų rankose

Kun. P. Račiūno veikla susidomėjo LTSR VSM (MGB) pareigūnai. 1949 m. birželio 4 d. šis dvasininkas suimtas bei įkalintas Vilniuje, saugumiečių vidaus kalėjime⁴⁹. Č. Spirgevičiaus žiniomis, „saugumo rūšio kameroje kartu su juo patalpinamas ir „judošelis“ <...>. Būtent iš jo saugumas sužino <...> apie sesers dienoraštį.“⁵⁰ Sprendžiant iš A. Blum ir A. Regamey darbo, per tardymą liepos 7 d. P. Račiūnas, klausiamas apie pas jį rastus dokumentus, ypač apie tuos, kuriuos jis nukopijavo, paminėjo Elenos dienoraštį⁵¹. Vis dėlto iš atitinkamo protokolo matyti, kad prie dienoraščio „prieta“ kitaip. Tardytojas paklausė apie kun. S. Mažeikos spausdinimo mašinėlės panaudojimą, o tardomasis (kaip minėta) teigė, kad jis šia mašinėle 1949 m. kovą spausdinęs E. Spirgevičiūtės dienoraštį, tiksliau – spausdinusi Valentina⁵². Šitaip dienoraštis tapo saugumiečiams žinomu P. Račiūno veiklos faktu.

Šią veiklą anuomet tyręs saugumietis V[asilij] Akuratov po dešimtmečio teigė, kad, remiantis suimto ir demaskuoto Amerikos bei Vatikano žvalgybų agento kun. P. Račiūno parodymais, E. Spirgevičiūtė rašė dienoraštį, jame yra antitarybinių ir

⁴⁷ 1959 09 16 [E. Spirgevičienės-Kilčiauskienės] pareiškimo protokolas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 50.

⁴⁸ 1959 09 16 [S. Spirgevičiūtės-Šultienės] pareiškimo protokolas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 40–41.

⁴⁹ 1949 06 04 nutarimas (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 2.

⁵⁰ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 6. Tad minėtieji prancūzų autoriai klaidingai teigė, kad P. Račiūno „suėmimo metu NKGB randa dienoraštį ir prideda prie jo bylos“ (Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120).

⁵¹ Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120–121.

⁵² 1949 07 07 kaltinamojo P. Račiūno tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 151.

nacionalistinių pasakymų, o P. Račiūnas jį padaugino ir paskleidė. Tad atsirado būtinybė dienoraštį paimti, kad būtų patikrinti teiginiai ir dokumentuota nusikalstama veikla.⁵³ Po daugelio metų Č. Spirgevičius sakė, kad 1949 m. vasarą pas juos į namus atvyko saugumietis tardytojas [V.] Akurатов, vedęs [P.] Račiūno bylą, ir „pareikalavo sesers dienoraščio“⁵⁴. E. Škirkaitės dėka žinoma, kad dienoraštis konfiskuotas 1949 m., tardytojui atliekant kratą E. Spirgevičienės namuose⁵⁵. Pats tardytojas yra teigęs, kad dienoraštis tardymo reikmėms iš E. Spirgevičienės paimtas 1949 m. rugpjūčio 20 d.⁵⁶ Tai patvirtina E. Spirgevičienės namų kratos protokolas, datuotas tą pačią dieną. Jame teigiama, kad paimtas žuvusios E. Spirgevičiūtės dienoraštis.⁵⁷

Vėlesnių dokumentų teiginiai apie dienoraščio paėmimą – netikslūs ir prieštaringi. Pasak 1959 m. liepos mėnesio saugumiečių pažymos, E. Spirgevičienė-Kilčiauskienė ir S. Spirgevičiūtė-Šultienė teigusios, jog 1951 m. tardytojas V. Akurатовas iš jų paėmė nužudytosios E. Spirgevičiūtės dienoraščio originalą, o kun. P. Račiūno suėmimo metu – Elenos dienoraštį⁵⁸. (Neabejotina, kad pastaruoju atveju teigta apie nuorašą.) Visgi tų pačių – 1959-ųjų – metų rugsėjo 15 d. E. Spirgevičienė-Kilčiauskienė teigusi, kad dienoraštis „buvo paimtas 1949 metais Lietuvos TSR VSM darbuotojo <...> Akuratovo“⁵⁹. Tad, remiantis nurodytų duomenų dauguma, darytina išvada, kad dienoraštis į tardytojo rankas pateko 1949 m. rugpjūčio 20 d.

Galima būtų manyti, kad kun. P. Račiūno tardytojas V. Akurатов, tikrindamas kunigo teiginius, dienoraštyje ieškojo „antitarybinių ir nacionalistinių“ pasakymų. Vis dėlto nežinia, ar jis mokėjo lietuviškai, ar jam talkino vertėjas. Svarbiau pabrėžti, kad stinga tokio darbo rezultatų – ištraukų vertimo ir atitinkamo protokolo. Šią spragą įmanoma paaiškinti: P. Račiūnas buvo kaltinamas ir svarbesne veika – žinių teikimu Šventajam Sostui⁶⁰. Tačiau dienoraštis buvo tardytojo akiratyje, bent tam tikrą bylos nagrinėjimo laiką. Po daugelio metų P. Račiūnas apie dienoraščio originalą sakė: „Jį savo tardymo metu esu matęs ant mano tardytojo stalo.“⁶¹

Lapkričio 25 d. tardytojas V. Akurатов visą P. Račiūno bylos medžiagą perdavė tardymo poskyrio viršininkui – majorui [Maks] Kaplan, kuris bylą vedė toliau. V. Akurатов kolegai [M.] Kaplan taip pat perdavė [E.] Spirgevičiūtės dienoraštį.⁶² Vis dėlto E. Škirkaitė teigė, jog „<...> tardytojui Vasilijui Akuratovui perduodant bylą kitam tardytojui [-] Maksui Kaplanui, dienoraštis dinga“⁶³. Nežinia, kuo ši tyrėja rėmėsi. Kitų

⁵³ 1959 07 25 [buvusio LTSR VSM Tardymo skyriaus tardytojo, VSK atsargos kapitono V. A. Akuratov] raportas (rusų klb.), LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 424.

⁵⁴ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 6.

⁵⁵ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

⁵⁶ 1959 07 25 [buvusio tardytojo V. A. Akuratov] raportas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 424.

⁵⁷ 1949 08 20 Kratos protokolas (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 14.

⁵⁸ 1959 07 [diena nenurodyta] Pažyma (nuorašas, rusų klb.), LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 526.

⁵⁹ [Nedatuota VSK Tardymo skyriaus] pažyma (rusų klb.), LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 52.

⁶⁰ Vaclovas Aliulis, „Račiūnas Pranas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 19 (2011), 393.

⁶¹ 1960 01 10 kalinio Račiūno Prano pareiškimas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 434.

⁶² 1959 07 25 [buvusio tardytojo V. A. Akuratov] raportas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 425.

⁶³ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

autorių ir jos pačios teiginiai bei dokumentų teikiami faktai liudija kitką. To paties mėnesio 30 dienos raštišku sprendimu⁶⁴ „dienoraščio originalas buvo prijungtas prie <...> baudžiamosios bylos kaip daiktinis įkaltis“⁶⁵. Sprendimą parašė ir pasirašė Tardymo dalies I skyriaus poskyrio viršininkas – majoras [Maks] Kaplan⁶⁶. Jo argumentacija straipsnyje atskleidžiama toliau. Čia tik pabrėžtina, kad tuo metu šis pareigūnas jau buvo perėmęs P. Račiūno bylą ir kad tuo metu dienoraštis buvo šioje byloje.

Remdamasis surinkta medžiaga, saugumietis M. Kaplan dienoraštį traktavo kaip antitarybinį tekstą: „[K]alt[inamasis] Račiūnas per tardymus teigė, kad jis <...> iš <...> Spirgevičienės gavo jos dukters <...> antitarybinį dienoraštį <...>.“⁶⁷ Kaip minėta, pasak tardymo protokolo, kaltinamasis į klausimą, ar dienoraštyje buvo antitarybinių įrašų, atsakė teigiamai. Vis dėlto nesunku suprasti, kad dienoraščio kai kurių teiginių vertinimas kaip „antitarybinių įrašų“ yra per tardymą ar vėliau, rašant protokolą, saugumiečių žodyno padaryta įtaka. P. Račiūnas nebūtų šitaip vadinęs jokių teiginių.

Analogiškai traktuotas dienoraščio perrašymas bei nuorašų skleidimas, t. y. kaip antitarybinė veikla. Tai patvirtina viršininko M. Kaplan kartu su epitetu apie dienoraštį parašyti žodžiai: „<...> Račiūnas <...> teigė, kad jis priešiško antitarybinio darbo tikslais <...> gavo <...> antitarybinį dienoraštį, kurį padaugino ir paskleidė tarp savo pažįstamų.“ Toliau šis saugumietis, teigdamas, kad dienoraštis yra [P.] Račiūno nusikalstamą antitarybinę veiklą liudijantis dokumentas, paimtą iš [E.] Spirgevičienės jos dukters [E.] Spirgevičiūtės antitarybinio turinio dienoraštį kaip daiktinį įkaltį priskyrė tiriamajai bylai.⁶⁸ Tad dienoraštis iš P. Račiūno bylos nebegalėjo būti išimtas, o tai reiškia, kad jo autorės motinai ir kitiems artimiesiems brangi relikvija nebegalėjo būti grąžinta.

Tardytojų poskyrio viršininkas M. Kaplan bylą tyrė iki gruodžio 2 d., t. y. iki jos užbaigimo⁶⁹. Priskirtas prie daiktinių įkalčių dienoraštis privalėjo būti paliktas kaip šios bylos vienas iš priedų. Iš pradžių, ko gera, taip ir buvo. Apie tai netiesiogiai liudija šio pareigūno sudarytas bylos dokumentų sąrašas, kurio paskutiniu, 88, vienetu nurodytas paketas, t. y. vokas, su daiktiniais įkalčiais⁷⁰. Deja, tyrėjai dienoraščio neranda⁷¹, o šiandieną archyve saugomos bylos dokumentų apskaitos įrašai dienoraščio likimo nenurodo⁷². Tad kyla hipotetiniai klausimai. Ar maždaug per savaitę bylą teisiškai įvertinę ir

⁶⁴ Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120.

⁶⁵ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

⁶⁶ 1949 11 30 nutarimas dėl daiktinių įkalčių priskyrimo (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 2, l. 300.

⁶⁷ 1949 11 30 nutarimas dėl daiktinių įkalčių, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 2, l. 300.

⁶⁸ 1949 11 30 nutarimas dėl daiktinių įkalčių, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 2, l. 300.

⁶⁹ 1959 07 25 [buvusio tardytojo V. A. Akuratov] raportas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 425.

⁷⁰ P. Račiūno ir kitų baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 2, bylos vidaus apyrašo lapas 2.

⁷¹ Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120.

⁷² Sprendžiant iš viršininko [M.] Kaplan surašyto minėto dokumentų sąrašo, kuriame nurodomas paskutinis, 88-asis, vienetas yra paketas su daiktiniais įkalčiais, pažymėtas kaip 331 bylos lapas, dienoraštis privalėjo būti šiame pakete, tiksliau – voke. Po to bylai buvo priskirti kiti dokumentai, bet visi į vokus sudėti priedai vis tiek buvo gale, tik pakeisti eilės ir lapų numeriai. Pvz., iš pradžių 87-asis bylos dokumentas – Paketas su pažymomis – nurodytas kaip 330 lapas, bet vėliau jis tapo 474 lapu (žr. P. Račiūno ir kitų baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 2, bylos vidaus apyrašo lapas 2, l. 474).

archyvistiškai sutvarkęs M. Kaplan užtektinai į ją įsigilino? Gal jis rankraštį (originalą) kaip sunkiau skaitomą išėmė, o spausdinį (nuorašą) kaip lengviau skaitomą paliko? Vis dėlto toliau pateikiami duomenys verčia manyti, kad ši prielaida nėra teisinga.

Kaip minėta, P. Račiūno tardymo protokole nurodyta, kad šis kaltinamasis teigęs, jog „dienoraščio originale buvo antitarybiniai įrašai“, bet jis tuos įrašus praleidęs. Iš to darytina išvada, kad šį tekstą išimti iš rengiamos teismui bylos būtų reiškę prarasti svarbų įkaltį, kadangi nuorašas (P. Račiūno veikalas) yra be tų įrašų. Tad dienoraščio originalas tardytojams buvo reikalingas, bet nežinia, ar greitai bylą teismui paruošęs M. Kaplan tai suprato. (Jo neatidumą ir nerūpestingumą rodo minėtas dienoraščio priskyrimo bylai raštas, kuriame motinos ir dukros pavardė parašyta netiksliai, t. y. „Spergevičienė“ ir „Spergevičiūtė“.) Vis dėlto yra faktų, kurie netiesiogiai liudija, kad dienoraštis iš bylos galėjo būti išimtas dėl teisinių priežasčių.

Poskyrio viršininkas M. Kaplan gruodžio 2 d. parašė užbaigtos bylos kaltinamąjį aktą⁷³, kuriame nurodomi P. Račiūno ir jo pagalbininkų „nusikaltimai“, taip pat siūloma kaltinamąją bylą perduoti TSRS VSM Ypatingajam pasitarimui. Dienoraščio perrašymas ir nuorašų paskleidimas neinkriminuojamas. Ant kaltinamojo akto ranka 1950 m. kovo 2 d. užrašyta rezoliucija lėmė, kad byla privalėjo būti persiųsta į Maskvą, t. y. tam Ypatingajam pasitarimui. Todėl daiktiniai įkalčiai privalėjo būti sutvarkyti pagal kaltinamąjį aktą, t. y. dienoraštis iš bylos išimtas kaip praradęs įkalčio reikšmę.

Kad taip padaryta, skatina manyti vienas iš bylos priedų apyrašų, t. y. du jo egzemplioriai⁷⁴. Iškreipdamas pavardę, apyrašas nurodo: „7. Pažyma apie Spirgavičiūtės dienoraštį“. Deja, tarp bylos dokumentų pažymos nėra, bet kiti nurodyti dokumentai nepradingo. Pats dienoraštis neminimas, tik pažyma apie jį, todėl manytina, kad ši pažyma galėjo nurodyti, kad dienoraštis išimtas kaip bylai nereikalingas tekstas. Alternatyva – dienoraštis iš bylos išimtas Maskvoje arba vėliau, bylai patekus į LTSR VSK archyvą. Visgi tai neįtikinama: imperijos sostinėje pareigūnai negalėjo kruopščiai tirti iš visos šalies atsiunčiamų bylų, juo labiau – atrinkinėti neberekalingų dokumentų, o LTSR VSK archyvui perduota byla privalėjo būti saugoma be pakeitimų, nebent dienoraščio būtų prireikę kokiam nors kitam tyrimui.

Merginų nužudymas deramai nebuvo atskleistas, todėl dienoraščio istorija 1950 m. nesibaigė. Č. Spirgevičius rašė, kad „<...> prašnekus apie A. Čeponį kaip *Sovietų Sąjungos didvyrių*, vėl prisimenamas dienoraštis“⁷⁵. Pastarasis asmuo „kanonizuotas“ 1958 m.

Vadinasi, 88-asis vienetas – vokas su daiktiniais įkalčiais – buvo pažymėtas kaip 475 lapas. Deja, 1997 metų lapkričio 3 dienos pažymoje apie bylos dokumentus nurodoma, kad voke, kuris pažymėtas kaip 475 lapas, dokumentų nėra (žr. ten pat, bylos gale esančią nenumuotą ir nepavadintą pažymą). Po kelių dienų šio tuščio voko byloje jau nebuvo (1997 11 06 Bylos vidaus aprašas, ten pat, l. 4), jo nėra ir dabar (2018 10 02 Bylos baigiamasis įrašas, ten pat, nenumuotas).

⁷³ 1949 12 02 (tardymo bylos Nr. 16197) kaltinamoji išvada (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 2, l. 314–320.

⁷⁴ [Nedatuotas] pakete esančių dokumentų apyrašas (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 3, l. 299–8, 299–9. Tai – vieno rankraštinio dokumento, pasirašyto majoro M. Kaplan, identiški vienetai, kurie galbūt yra originalas ir per kalkę padaryta arba atšviesta kopija.

⁷⁵ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 6.

liepos 1 d.⁷⁶ Tuomet E. Spirgevičienė-Kilčiauskienė parašė Lietuvos komunistų partijos (LKP) Kauno m. komiteto sekretoriui „dr. Dziskai“, informavo jį apie 1944 m. sausio trečiosios įvykius, taip pat išreiškė viltį, kad šios žinios bus praneštos „atitinkamiems valdžios organams“ ir kad „<...> neteisingas pasielgimas suteikiant žudikui <...> didvyrio vardą bus atitaisytas <...>“⁷⁷. Pranešimas veikia pasiekė Vilnių. Partijos istorijos institutas pranešė apie jį saugumiečiams ir paprašė jų šį klausimą ištirti. Kaip priedai nusiųsti E. Spirgevičienės-Kilčiauskienės pranešimas ir „klerikalų parengtas rašinys *Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką (2 biografijų metmenys)*“⁷⁸.

Straipsnyje jau pateikti faktai rodo, kad šis rašinys – dienoraščio nuorašas, t. y. kun. P. Račiūno veikalas. Taigi, inicijuojant tyrimą, saugumiečiai turėjo šį tekstą. Vis dėlto minėtame Partijos istorijos instituto rašte buvo nurodyta, kad rašinį „reikia netrukus gražinti LKP Kauno miesto komitetui, dr. Dziskai“, o pačios E. Spirgevičienės-Kilčiauskienės rašte teigta, kad tardytojas [V.] Akurатов „paėmė <...> dukters dienoraščio rankraštį <...>“. Iš to galima daryti prielaidą, kad saugumiečiai galėjo „rašiniu“ naudotis trumpai ir kad jiems reikėjo savo archyve surasti dienoraščio originalą. Vis dėlto darbuotis šia linkme jie neskubėjo, bent jau nėra tai rodančių dokumentų.

Pranešimui LKP Kauno m. komiteto sekretoriui nedavus teigiamų rezultatų, E. Spirgevičienė-Kilčiauskienė ryžosi žengti kitą žingsnį. Prasidėjus 1959 m. vasarai, ji ir jos duktė Sabina bei sūnus Česlovas raštu kreipėsi į Tarybų Sąjungos komunistų partijos (TSKP) Centrinį komitetą (CK), nurodė A. Čeponi būvus nužudymo dalyviu ir prašė teisingumo. Patikrinti šio rašto teiginius buvo pavesta LKP CK⁷⁹. Pasak J. Banevičiaus ir A. Butkevičiaus, „1959 metais A. Čeponio veiklą nagrinėjo A. Sniečkaus sudaryta komisija“⁸⁰. Vis dėlto pats tyrimas buvo pavestas LTSR VSK Tardymo skyriui⁸¹, kurio darbuotojai apklausė liudininkus ir surinko dokumentus⁸². Tad būtų galima manyti, kad dienoraščio originalas iš P. Račiūno bylos galėjo būti paimtas šiam tyrimui.

Prielaidą lyg ir patvirtina VSK kapitono [S.] Maslausko pasirašyto bylos dokumentų nedatuoto sąrašo eilutė: „[Nr.] 190, paketai su fotonuotraukomis ir dienoraščiu,

⁷⁶ „Alfonasas Čeponis“, *Vikipedija*, žiūrėta 2020 m. birželio 10 d., https://lt.wikipedia.org/wiki/Alfonasas_Čeponis.

⁷⁷ [Nedatuotas] pranešimas Lietuvos KP Kauno miesto komiteto sekretoriui dr. Dziskai (nuorašas), LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 4-9.

⁷⁸ 1958 07 18 [Partijos istorijos instituto prie LKP CK direktoriaus R. Šarmaičio raštas] Valstybės saugumo komiteto prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui dr. K. Liaudžiui, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 1.

⁷⁹ 1959 06 10 [E. Spirgevičienės-Kilčiauskienės, S. Spirgevičiūtės-Šultienės ir Č. Spirgevičiaus raštas] Tarybų Sąjungos komunistų partijos Centriniam komitetui (nuorašas, rusų klb.), LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 10-12.

⁸⁰ Jaroslavas Banevičius, Algirdas Butkevičius, „Čeponio žygdarbiai“, *Tremtinys* 7 (1989): 4; Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 111.

⁸¹ 1959 07 22 [LTSR VSK pirmininko K. Liaudžio visiškai slaptas raštas] LKP CK sekretoriui A. J. Sniečkui (nuorašas, rusų klb.), LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 514.

⁸² Žr. Pil. Spirgevičienės-Kilčiauskienės skundo patikrinimo medžiaga, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121.

[lapų nr.] 547–547a⁸³. Vis dėlto E. Škirkaitė nurodė, kad „vieną iš E. Spirgevičiūtės dienoraščio kopijų, kaip daiktinį įkaltį prijungtą prie saugumo 1959–1960 m. atlikto 1944 m. sausio 3 d. įvykių tyrimo medžiagos, <...> saugo Lietuvos ypatingasis archyvas“. Be to, ši tyrėja pateikė dienoraščio nuorašo 8 puslapių skaitmeninius atvaizdus.⁸⁴ Taigi S. Maslausko ir E. Škirkaitės nurodyti duomenys sutampa. Tai – vokas 547a, tad byloje buvo ir tebėra dienoraščio nuorašas. Iš viso to darytina išvada, kad originalas į E. Spirgevičienės–Kilčiauskienės ir jos dukters bei sūnaus pateikto skundo patikrinimo bylą neperkeltas.

Kur dienoraščio originalas, skundo tikrinimo metu saugumiečiai nebežinojo. Jų vadas kolegai į Maskvą rašė, kad [E.] Spirgevičiūtės dienoraštis kaip daiktinis įkaltis buvo priskirtas [P.] Račiūno bylai. Šį nuteisus, byla saugota TSRS VSK Apskaitos archyvine skyriuje, bet vėliau išsiųsta į LTSR VSK archyvą. Skundo tikrinimo metu dienoraštis byloje nerastas, tad neatmestina galimybė, kad jis saugomas kolegų maskviečių archyvuose. Dienoraštis esąs svarbus [E.] Spirgevičiūtės nužudymo motyvams išaiškinti, todėl pareiğūnas kolegos prašė, kad šis nurodytų patikrinti ir, aptikus savame archyve, dienoraštį atsiųsti.⁸⁵ Rezultatas – prašymo kitoje pusėje užrašyta pažyma, kad bylos saugojimo vietoje dienoraščio nėra ir kad žinių apie jo buvimo vietą irgi nėra. Tad belieka pritarti minėtos parodos rengėjai, kad „iki šiol nėra žinių apie dienoraščio originalo buvimo vietą ar sunaikinimą“. Visgi reikia turėti minty, kad saugumiečiai turėjo vieną – storąjį – dienoraščio sąsiuvinį.

Kiti mėginimai A. Čeponį „nuvainikuoti“ ir dienoraščio originalo klausimas

1958–1959 metų bandymai siekti teisybės per Kauno ir Maskvos partiečius baigėsi nesėkme⁸⁶, tačiau Spirgevičiai rankų nenuleido. Kaip teigiama viename Č. Spirgevičiaus paskelbtų dokumentų, „motina šiame reikale dar padarė paskutinį bandymą. Ją priėmė LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis. Laikydamas rankose papkę su dokumentais, jis kažką <...> pažadėjo.“⁸⁷ Kokius dokumentus šis viršininkas turėjo, kol kas nežinoma, bet manytina, kad juos parūpino saugumiečiai.

⁸³ Tardymo bylos dokumentų sąrašas, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, bylos vidaus apyrašo lapas 3.

⁸⁴ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“. Paskelbtų suskaitmenintų dienoraščio nuorašo puslapių signatūros: LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 547a-16, 547a-17, 547a-28, 547a-29, 547a-37, 547a-38, 547a-92, 547a-100. Pažymėtina, kad ši byla – ne baudžiamoji, tad jai priskirti tekstai nevertinti kaip daiktiniai įkalčiai.

⁸⁵ 1959 09 29 [LTSR VSK pirmininko generolo majoro K. Liaudžio raštas TSRS VSK Apskaitos archyvinio skyriaus viršininkui pulkininkui A. V. Prokopenkai, rusų klb.], LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 432.

⁸⁶ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 8. Beje, šis autorius netiksliai rašė, kad 1959 m. buvo kreiptasi į TSKP CK partinės kontrolės komitetą. Pirma, ši instancija vadinosi Partinės kontrolės komisija prie TSKP CK; antra, kaip rodo straipsnyje nurodytas atitinkamas faktas, buvo kreiptasi į TSKP CK.

⁸⁷ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 106. J. Paleckis tas pareigas ėjo 1940–1966 m. [Vytautas Tininis, „Paleckis Justas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 17 (2010), 300]. Tad jis E. Spirgevičienę–Kilčiauskienę priėmė 1959–1966 m. laikotarpiu.

Tačiau minėtasis faktas, kad šie 1959 m. nebežinojo, kur yra dienoraščio originalas, verčia manyti, kad šis tekstas J. Paleckio nepasiekė.

Įsisiūbavus M. Gorbačiovo atvirumo politikai, vertėjo mėginti dar kartą. S. Spirgevičiūtė-Šultienė ir Č. Spirgevičius 1988 m. gegužę raštu kreipėsi į Partinės kontrolės komitetą prie TSKP CK ir žurnalo „Ogoniok“ vyr. redaktorių, o LTSR prokuratūra jiems atsakė tų pačių metų liepos 21 dienos raštu⁸⁸. Nuo kreipimosi iki atsakymo praėjo mažai laiko, tad aišku, kad gilintis nemėginta. Vis dėlto A. Čeponio nusikaltimas Spirgevičių šeimai be dėmesio neliko. Domėtasi ir tuo, kaip jį nagrinėjo teisėsauga. 1989 m. laikraštis „Tremtinys“ paskelbė straipsnį, kuriame nurodyta, jog „ne per seniausiai šiuos faktus iširti ėmėsi“ Lietuvos lenininio komunistinio jaunimo sąjungos (LLKJS) Centro komitetas⁸⁹. Visgi šio darbo rezultatai nepaviešinti. Kai susidomėjęs šia istorija Algis Petrulis kreipėsi į Partijos istorijos institutą dėl archyvinių dokumentų savo rašiniui ir gavo paties LLKJS CK sekretoriaus leidimą, šio „instituto skaityklos vedėja E. Ilčiukienė <...> atnešė <...> storą aplanką dokumentų“. Vis dėlto, rašinio autoriaus nuomone, „tikras slaptasis aplankas <...> parodytas nebuvo <...>“⁹⁰. Deja, nėra prielaidų teigti, kad buvo surasta tai, ko saugumiečiai nerado 1959 m., t. y. dienoraščio originalo dalies – paimto iš E. Spirgevičienės sąsiuvinio.

Apibendrinant pabrėžtina, kad dienoraščio sąsiuvinį netektis lėmė, kad P. Račiūno atliktas darbas – originalo perrašymas ir nuorašų dalijimas – tapo ypač svarbus. Šiam dvasininkui, kaip nurodė A. Končius, „<...> pavyko išsaugoti didelę dalį E. Spirgevičiūtės dienoraščio <...>“⁹¹. Tiksliau pasakius, P. Račiūnas išsaugojo turinio prasme vertingiausią dienoraščio teksto dalį.

Dienoraščio nuorašai, arba kun. P. Račiūno veikalas

Stokojama pėdsakų, vedančių prie dienoraščio originalo, todėl jo turinio šaltinis yra kun. P. Račiūno veikalas ar jo nuorašai. LTSR VSK dokumentai rodo, kad šie nuorašai vadinti kopijomis. Č. Spirgevičius vartojo žodžius *kopija* ir *nuorašas*, kiti autoriai – tik pirmąjį iš šių žodžių⁹². Pažymėtina, kad anuomet tekstai būdavo ne tik perrašomi, bet ir daromos jų nuotraukos, o šias tikslu vadinti kopijomis. Remiantis straipsnyje pateiktais duomenimis, manytina, kad mašininkė Valentina parengtą P. Račiūno veikalą perrašinėjo spausdinimo mašinėle per kalkę, t. y. išsyk padarydavo kelis teksto vienetus. Be to, nėra faktų, kad naudota fototechnika. Tad nagrinėjamos temos atveju tinka abu

⁸⁸ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 8, 105–107.

⁸⁹ Banevičius, Butkevičius, „Čeponio...“ 5; Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 114.

⁹⁰ Algis Petrulis, „Alfonsas Čeponis: sušaudytos atminties pjedestalas“, *Gimtas kraštas* 16 (1989), 2; Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 120.

⁹¹ Končius, „Adelės Dirsytės ir Elenos Spirgevičiūtės...“, 53.

⁹² Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120; „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

žodžiai, bet nuorašai galėjo būti kopijuojami vėliau, kai paplito atitinkama technika. Ši pastaba reikalinga, kad nebūtų painiojami ano laiko nuorašai su vėlesnėmis jų kopijomis. Vis dėlto pabrėžtina, kad nėra žinoma kito asmens padarytų dienoraščio, t. y. P. Račiūno veikalo, nuorašų arba jų fotokopijų.

Remiantis pateiktais duomenimis, žinios apie šio veikalo egzempliorių kiekį skiriasi. Tardytojui kun. P. Račiūnas teigė, kad jis padaręs 7–8 egzempliorius. Kitam tardytojui E. Spirgevičienė-Kilčiauskienė teigė, kad P. Račiūnas sakėsi atspausdinęs 10 egzempliorių. Dar kitam tardytojui S. Spirgevičiūtė-Šultienė teigė, kad P. Račiūnas motinai sakęs, jog jis padaręs daug egzempliorių. Iš šių asmenų tik P. Račiūnas buvo kaltinamasis, todėl manytina, kad jis galėjo stengtis jam inkriminuojamų veikų apimtį nuslėpti, t. y. nurodyti mažesnę egzempliorių kiekį. Tai lyg ir patvirtina jo ne visai tikslus nurodymas, kad jis padaręs 7–8 egzempliorius. Nuo spausdinimo iki tardymo buvo praėję vos keli mėnesiai, todėl sunku patikėti, kad P. Račiūnas galėjo pamiršti, kiek egzempliorių buvo padaryta. Vadinasi, žinia apie 10 egzempliorių gali būti tikslesnė.

Minėta, kad P. Račiūno nurodyti 7–8 egzemplioriai buvo paskirstyti taip: po vieną – sau, t. y. kun. P. Račiūnui, taip pat E. Spirgevičienei, mašininkei Valentinai ir kun. A. Rimui, o du ar trys – A. Aleksandravičiui. Per tardymą 1949 m. liepos 7 d., kai buvo nurodyti šie duomenys, P. Račiūnas teigė, kad sau pasiliktas egzempliorius yra pas kun. [V.] Polonskį. Kaip matyti iš pareigūnų surašyto akto, kun. P. Račiūnas buvo suimtas tų metų birželio 4 d. pas šį Babriškių kleboną⁹³. Vis dėlto, kai saugumiečiai liepos 9 d. atliko V. Polonskio namų pakartotinę kratą, jos tikslas buvo „antitarybinė literatūra ir rankraščiai“, rado vien tris panaudotus spausdinimo kalkės lapus, o pats klebonas buvo išvykęs⁹⁴. Galbūt saugumiečių ieškomą tekstą jis buvo išsivežęs. Vienaip ar kitaip, nėra duomenų, kad šis egzempliorius būtų patekęs į pareigūnų rankas.

E. Spirgevičienė gautąjį egzempliorių turėjo visą dešimtmetį. Per tardymą 1949 m. rugpjūčio 20 d. ji teigė, kad dukters Elenos dienoraščio kopiją ir biografiją davė „skaičiuoti kažkuriai iš merginų“, bet nepamena, kas paėmė⁹⁵. Veikiausiai, kad tos merginos – E. Spirgevičiūtės bendraklasės ar parapijietės, bet neatmestina galimybė, kad dienoraščio autorės motina, bijodama tekstą prarasti, mėgino tiesą nuslėpti. Vienaip ar kitaip, anuomet šis egzempliorius nebuvo prarastas, tai leidžia teigti minėti faktai. 1958 m. liepos 18 d. Partijos istorijos institutas nusiuntė saugumiečiams E. Spirgevičienės-Kilčiauskienės pranešimą ir rašinį „Dvi jaunatvės aukos už rūtų vainiką“, kuri reikėjo grąžinti „drg. Dziskai“. Iš to išplaukia, kad dienoraščio autorės motina kartu su pranešimu „drg. Dziskai“ įteikė dienoraščio nuorašą. Stinga žinių, kad saugumiečiai jį būtų grąžinę, bet žinoma, kad toks tekstas yra šių pareigūnų sudarytoje byloje, t. y. prie E. Spirgevičienės-Kilčiauskienės pranešimo tikrinimo dokumentų. Tad gautąjį iš P. Račiūno egzempliorių Spirgevičiai prarado, tai taip pat rodo toliau pateikiamos Č. Spirgevičiaus žinios.

⁹³ 1949 06 04 aktas (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 11.

⁹⁴ 1949 07 09 protokolas (rusų klb.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3, t. 1, l. 12.

⁹⁵ 1949 08 20 [E. Spirgevičienės] tardymo protokolas [nedatuota kopija], LYA, f. K-40, ap. 1, b. 121, l. 431.

Be papildomų tyrimų atskleisti, koks visų kitų P. Račiūno veikalo paskirstytų egzempliorių likimas, neįmanoma, bet šis tas žinoma apie dabar turimus egzempliorius. Č. Spirgevičius rašė: „Negaliu aiškinti kitaip[,] kaip Apvaizdos valia, kad apie 1968 metus mus <...> pasiekė vienas iš kunigo Prano Račiūno perspausdintų dienoraščio egzempliorių, kurį išsaugojo Kauno arkikatedros kunigai. Nuoširdžiai tikinti Jadvyga Zakarauskaitė <...> išsitarė apie išsaugotą dienoraštį savo giminaičiui, mano draugui inž. Algirdui Valiūnui <...>. Tokiu būdu dienoraščio nuorašas vėl pateko mūsų šeimon.“⁹⁶ Vis dėlto lieka neaišku, kuris iš P. Račiūno paskirstytų egzempliorių pasiekė Spirgevičius.

Iki dabar išlikusius dienoraščio nuorašus minėjo ir kiti tyrėjai. A. Blum ir A. Regamey žiniomis, Elenos brolis ir „vyskupas teisėjas beatifikacijos tribunole“ turi tėvo Račiūno padarytas „kopijas“, o viena jų paskelbta veikale „Mirtis atėjo iš Muravos“⁹⁷. Tiesa, kiek tų kopijų ir kaip jos pasiekė šiuos asmenis, neišaiškinta. E. Škirkaitė nurodė, kad vieną iš „kopijų“, kuri prijungta prie 1959–1960 m. tyrimo medžiagos, saugo LYA⁹⁸. Remiantis pirmiau nurodytais faktais, galima teigti, kad šis egzempliorius yra tas, kurį P. Račiūnas davė E. Spirgevičienei. Be to, vienas nuorašas yra Saulės gimnazijos muziejuje. Ši mokymo įstaiga E. Spirgevičiūtės mokymosi pradiniu laikotarpiu vadinta Šv. Kazimiero seserų kongregacijos mergaičių gimnazija, bet veikiai buvo pervadinta Kauno VIII gimnazija. Taigi, nuorašai saugomi bent keturiose vietose.

Ši konstatacija vis dėlto neatskleidžia, kiek iš viso egzempliorių yra. Iš cituotų Č. Spirgevičiaus teiginių aišku, kad jis turi vieną. Manytina, kad paskelbtas būtent šis⁹⁹. Iš vysk. A. Jurevičiaus, kuris rūpinasi medžiagos E. Spirgevičiūtės beatifikacijai rengimu, laiškų matyti, kad ekselencija turi Č. Spirgevičiaus publikaciją, LYA saugomo nuorašo kopiją, taip pat du kitus nuorašus¹⁰⁰. Tad žinomi penki egzemplioriai, bet tik vieno, kurį turi LYA, kelias nuo P. Račiūno iki dabartinio savininko yra atsekamas, o kitų – tik iš dalies nustatomas arba visai nežvelgiamas.

Nedaug žinoma ir apie šių penkių egzempliorių ypatumus. Iš visų tyrėjų vienintelis, kuris gilinosi į kelių nuorašų tekstus, yra vysk. A. Jurevičius. Minėti jo laiškai atskleidžia kelis svarbius dalykus. Pirmas – nuorašai yra nevienodi. Antras – autentiškiausias (matyt) yra LYA egzempliorius, nors ir pakeisti beveik visi jo asmenvardžiai. Trečias – Č. Spirgevičiaus egzempliorius paskelbtas be kai kurių sakinių. Ketvirtas – Č. Spirgevičiaus paskelbtas tekstas ir LYA saugomas tekstas vienas kitą papildo. Penktas – vyskupo turimi du nuorašai beveik nesiskiria. Apibendrinant pabrėžtina, kad, norint nuodugnai atskleisti visų egzempliorių skirtumus, reikia specialios tekstologinės analizės ir jos rezultatų nuoseklios eksplikacijos.

⁹⁶ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 7.

⁹⁷ Blum, Regamey, „Le héros et la martyre ou le viol effacé“, 120.

⁹⁸ „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“.

⁹⁹ Spirgevičius, *Mirtis atėjo iš Muravos*, 15–100.

¹⁰⁰ 2020 04 03 ir 2020 04 30 vysk. Algirdo Jurevičiaus elektroniniai laiškai, Artūro Grickevičiaus virtualių tekstų ir garso įrašų rinkinys.

Išvados

1. Dienoraštis pradėtas rašyti ne vėliau kaip 1939 m. spalio ar lapkričio 15 d., jo apimtis – du–trys mokykliniai sąsiuviniai. Galbūt pirmasis (plonas) apėmė 1939 m. spalio – 1940 m. spalio įrašus, antrasis (storas) – 1940 m. spalio – 1942 m. birželio pirmosios pusės įrašus. Neatmestina galimybė, kad trečiasis (plonas) sąsiuvinis apėmė 1942 m. birželio antrosios pusės – 1944 m. sausio pirmųjų dienų įrašus.

2. 1948 m. lapkričio 1 d. susipažinęs su E. Spirgevičiene ir netrukus gavęs iš jos dienoraštį kun. P. Račiūnas iki 1949 m. kovo parengė išsamią, bet neprofesionalią dienoraščio rinktinių vietų kaip pažinimo šaltinio publikaciją, kurią sudaro įvadas, dauguma paties dienoraščio įrašų ir pabaiga. 1949 m. kovą šią publikaciją Vilniuje, talkinant P. Račiūnui, spausdino mašininkė Valentina. Taip atspausdinta 7–10 publikacijos vienetų, kuriuos P. Račiūnas paskleidė tarp kunigų ir pasauliečių.

3. Vieną – storąjį – dienoraščio sąsiuvinį P. Račiūnas grąžino E. Spirgevičienei. Šis sąsiuvinis 1949 m. rugpjūčio 20 d. paimtas saugumiečių. Jis iki gruodžio 2 d. laikytas P. Račiūno nusikalstamos veikos įkalčiu. Atsisakius už dienoraščio perrašymą ir nuorašų paskleidimą apkaltinti, šis sąsiuvinis iš bylos išimtas, jo likimas nežinomas. Kitą dienoraščio sąsiuvinį P. Račiūnas perdavė kažkokiai vienuolei, tad jis E. Spirgevičienei nebuvo grąžintas, jo likimas taip pat nežinomas.

4. 1958 m. E. Spirgevičienei-Kilčiauskienei bei jos artimiesiems iškėlus A. Čeponio kaip E. Spirgevičiūtės žudiko klausimą, dienoraščio originalas į LTSR VSK tiriamąją bylą neperkeltas. Tas pat buvo ir 1988 m., kai vėl mėginta kelti šį klausimą ir kai jį nagrinėjo LLKJS CK komisija.

5. Dienoraščio originalo – pirmojo, antrojo ir galbūt egzistavusio trečiojo sąsiuvinio – likimo problemai spręsti (bent kol kas) nėra prielaidų. Tikėtina, kad vieną sąsiuvinį galėjo sunaikinti patys saugumiečiai 1949 m. gruodį, kai buvo nuspręsta atsisakyti kaltinimo dėl dienoraščio perrašymo ir jo nuorašų sklaidos.

6. Žinomi 5 nevienodi, bet didžiąja dalimi nesiskiriantys dienoraščio nuorašai, iš kurių patikimiausias ir didžiausias yra LYA. Vis dėlto nė vienas iš šių tekstų negali būti laikomas visiškai autentišku dienoraščio nuorašu. Galbūt autorės brolio turimas nuorašas daugmaž atitinka pagrindinį – storąjį – dienoraščio sąsiuvinį. Kiti – P. Račiūno savadarbės publikacijos vienetai arba jos nuorašai – labai tikroviškai, kone autentiškai perteikia didžiąją dienoraščio turinio dalį.

LITERATŪRA

1. „A. a. St. Žukaitė ir E. Spirgevičiūtė“. *Ateitis* I 12 (1944): 8.
2. „Alfonasas Čeponis“. *Vikipedija*. Žiūrėta 2020 m. birželio 10 d. https://lt.wikipedia.org/wiki/Alfonasas_Čeponis.
3. Aliulis, Vaclovas. „Račiūnas Pranas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 19 (2011): 393–394.
4. Artūro Grickevičiaus virtualių tekstų ir garso įrašų rinkinys. Vysk. Algirdo Jurevičiaus elektroniniai laiškai. 2020 06 29 S. Spirgevičiūtės-Šultienės žodinis liudijimas A. Grickevičiui.

5. Banevičius, Jaroslavas, ir Butkevičius, Algirdas. „Čeponio žygdarbiai“. *Tremtinys* 7 (1989): 3–5.
6. Blum, Alain, ir Regamey, Amandine. „Le héros et la martyre ou le viol effacé“. *Clio, Femmes, Genre, Histoire*, 39 (2014): 105–128 (Vertimas į anglų kalbą: http://www.cairn-int.info/article-E_CLIO1_039_0105--the-hero-the-martyr-and-the-erased.htm, žiūrėta 2020-02-21).
7. Kauno arkivyskupijos kurija. Dievo tarnaitės Elenos Spirgevičiūtės beatifikacijos byla.¹⁰¹
8. Končius, Andrius. „Adelės Dirsytės ir Elenos Spirgevičiūtės kanonizacijos proceso teologiniai aspektai“. Licenciuoto baigiamasis darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.
9. Lietuvos ypatingasis archyvas. F. K-1. Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) fondas.
10. Lietuvos ypatingasis archyvas. F. K-40. Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) Tardymo skyriaus fondas.
11. Petruolis, Algis. „Alfonsas Čeponis: sušaudytos atminties pjedestalas“. *Gimtasis kraštas* 16 (1989): 1–2.
12. Spirgevičius, Česlovas. *Mirtis atėjo iš Muravos*. Kaunas: Europa, 1992.
13. „Spirgevičiūtė, Elena (1924–1944)“. *The Hagiography Circle*. Paskelbta 2004 m. vasario mėn., <http://newsaints.faiweb.com/lives/Sp.htm#Spirgevičiute>.
14. „Su malda ir beatifikacijos viltimi paminėtos Elenos Spirgevičiūtės kankinystės 76-osios metinės (2020 01 04)“. *Kauno arkivyskupija, Įvykiai ir kronika*. Paskelbta 2020 m. sausio mėn. 6 d., <https://kaunoarkivyskupija.lt/index.php?id=140&ncid=2&nid=7778>.
15. Širkaitė, Edita. „Aš mirsiu, o jūs – gyvensite, Elena Spirgevičiūtė“. *Lietuvos ypatingasis archyvas, Virtualios parodos*. Žiūrėta 2020 m. vasario mėn. 20 d. <http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/as-mirsiu-o-jus-gyvensite.-elena-spirgevičiute/exh-112/as-mirsiu-o-jus-gyvensite/case-583#slide1>.
16. Tininis, Vytautas. „Paleckis Justas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 17 (2010): 300.

Gauta: 2020 09 01

Parengta: 2020 10 30

Artūras GRICKEVIČIUS

STORY OF THE DIARY OF THE MAID OF GOD ELENA SPIRGEVIČIŪTĖ

S u m m a r y

Elena Spirgevičiūtė (1924–1944) was a resident of Kaunas city killed by bandits connected to the Soviet partisans - one of these bandits was Alfonsas Čeponis, later announced to be the hero of the Soviet Union. In the judgement of the Archdiocese of Kaunas, she was recognized to be a martyr for the faith, and she is now called “Servant of God”; her cause for beatification is being prepared. In this report, the history of the diary written by Spirgevičiūtė, a student of St Casimir Sisters Girls School and from 1940 a student of Kaunas VIII gymnasium, is examined. It covers four phases: the phases of writing (1939–1942), rewriting and the circulation of copies (1948–1949), the treatment of the original and the copies (1949 and 1959) and the spreading awareness of the diary (1992–2018). This diary reflects the daily life of a student, her values and spiritual life during a period that in the historical sense was a turning point. The report does not, however, explore the contents of the diary, as it highlights time and again, but the history of its text,

¹⁰¹ Byla į archyvą neperduota, todėl ji nepriskirta jokiai dokumentų fondui, tad yra be signatūros, jos dokumentai – nenumuoti.

i. e. the beginning of writing, the features of the text, its visibility, the fate of the original and sources of the copies, together with the number and features of the copies. Not only do these studies clarify the fate of the text itself as a historical source, but also the cultural and political vicissitudes of its treatment. These aspects have not yet been examined, their highlights systematically noted, until now, but such a treatment is necessary towards the cause for beatification of Spirgevičiūtė, and for making her and the contents of her diary better known.

KEYWORDS: Elena Spirgevičiūtė, Pranas Račiūnas, diary, MGB / KGB.

Artūras GRICKEVIČIUS – docentas, humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universitetas, Katalikų teologijos fakultetas, Gimnazijos g. 7, LT-44260 Kaunas. El. paštas: arturas.grickevicius@vdu.lt; vyriausiasis istorikas, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17/1, LT-01128 Vilnius. El. paštas: arturas.grickevicius@genocid.lt.

Artūras GRICKEVIČIUS – PhD, assoc. prof. at the Faculty of Catholic Theology at Vytautas Magnus University, Gimnazijos St. 7, LT-44260 Kaunas. E-mail: arturas.grickevicius@vdu.lt; mayor historian at Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Didžioji St. 17/1, LT-01128 Vilnius. E-mail: arturas.grickevicius@genocid.lt.